

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313.1, BMVD-101.77, BBV-101.50

Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

2015. március 18.: „Jewish thought”

középkori és újkori filozófia, miszticizmus, haszidizmus

A februári bevezető előadás összefoglalása

Mitől zsidó egy zsidó irodalmi/művészeti alkotás?

Lehetséges hipotézisek:

- Zsidó szerző *-- de ki számít zsidónak?*
- Zsidó közönség (célközönség, akinek a szerző szánja a művét, vs. olvasóközönség, aki ténylegesen olvassa, a mű keletkezése idején vagy később)
- Zsidó téma *-- de mi számít zsidó/zsidós témának?*
- Zsidó „jelleg”
 - Nyelv, amelyen született (héber, judeo-nyelvek...)
 - Héber Biblia, mint (kimondott vagy kimondatlan) alapszöveg
 - Reflexió a diaszpóralétre
 - Stb...

Mitől zsidó a zsidó irodalom?

	Szerző	Közön- ség	Téma	Műfaj	Bibliai hivatk.	Diasz- póralét	Nyelv
<i>Pijjut-költészet</i>	✓	✓	✓	✓	✓	✗ (✓)	✓
<i>Középk. héber világi költészet</i>	✓	✓	? / ✗	✗ => ?	✓	✓ / ? / ✗	✓
<i>Biblia-magyarázat</i>	✓	✓	✓	✓ / ?	✓	✗	✓
<i>Kommentár-irod.</i>	✓	✓	✓	✓	? / ✓	✗	✓
<i>Responsumok</i>	✓	✓	✓	(✗ =>) ✓	✗ / ? / ✓	✓ / ? / ✗	✓
<i>Kódex-irodalom</i>	✓	✓	✓	(✗ =>) ✓	✗ / ? / ✓	✗	✓
<i>Filozófia</i>	✓	✓ / ? / ✗	✓ / ? / ✗	✗	✓ / ?	? / ✗	✗

Mitől zsidó a zsidó filozófia?

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (1)

(1) A zsidóság (zsidó vallás, zsidó identitás, stb.) kérdéseinek megközelítése filozófiai módszerekkel?

- Zsidó teológia? – nem létezik tipikusan.
 - A zsidó álláspont megfogalmazása felekezetek közötti párbeszéd céljából vagy polémia hatására:
 - Ókor: pl. Alexandriai Philón.
 - Középkor: pl. Maimonides 13 hitelve; Jehuda ha-Levi: *Kuzári*.
 - Újkor: pl. Mendelssohn: *Jeruzsálem, avagy a vallási hatalomról és a zsidó hitről* (1783).
 - Nem bibliakommentár, nem halakhikus irodalom, stb., hanem “egyéb”:
 - Pl. misztika (kabbala), haszid irodalom (18-21. század), a litvániai muszár mozgalom irodalma (“erkölcsi irodalom”, 19. század), stb.
- => Nem mindig „valódi” filozófia, hanem “Jewish thought” / maḥsevet Jisrael.

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (2)

(2) Egyetemes filozófiai kérdések partikuláris zsidó megközelítésben?

- Lehet-e egy tudományterület (matematika, biológia... filozófia) felekezeti függő?
- Mitől zsidó? Javaslat: mert a zsidó vallás alapszövegeire épít.
- Középkori (keresztény, muszlim, zsidó) filozófia: a Biblia központi szerepe – Szt. Ágostontól Descartes-ig, avagy inkább *Alexandriai Philóntól* (kb. i.e. 20 - kb. i.sz. 50) *Baruch/Benedictus Spinozáig* (1632-1677).
- Zsidó filozófusok az újkorban: a kortárs filozófia alapkérdései, valamint a zsidóságot (vallást, sorsot, identitást) érintő kérdések, a Héber Biblia, a Talmud és más zsidó források szem előtt tartásával – *Moses Mendelssohntól* (1729-1786) a kései *Emmanuel Levinasig* (1906-1995).

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (3)

(3) Filozófiai iskolák

- Görög filozófia
- A kalam filozófiája
- Neoplatonizmus

- Arisztotelianizmus
- Averoes
- Kora-újkor
- Felvilágosodás
- Vallástudomány és vallástörténet (Rudolf Otto, stb.)

- Angolszász pragmatizmus
- Egzisztencializmus

zsidó adaptációi?

- pl. Alexandriai Philón
- pl. Szaadja gaon
- pl. Slomo ibn-Gabirol és Jichak Jiszraeli, valamint a kabbala
- pl. Moses Maimonides
- pl. Jichak Albalag
- pl. Baruch Spinoza
- pl. Moses Mendelssohn
- pl. Joseph Baer Soloveitchik
- pl. Mordecai Kaplan
- pl. korai Emmanuel Levinas

*Konstans kettős igazodás:
a zsidóság klasszikusaihoz és a filozófia klasszikusaihoz*

Mitől zsidó a zsidó filozófia? (4)

(4) A „zsidó jelleg” néhány további szempontja:

- Diaszpóra-lét: állandó polémia, keresztény és muszlim nyomás az áttérésre, a filozófiai (racionális) érvek retorikai jelentősége vallásváltásnál (még ha az áttérések mögött érdekek vagy nem-racionális okok húzódhattak is meg).
- Műfaj: (1) nem zsidó formák átvétele (pl. értekezés, dialógus).
(2) “Filozófia” hagyományos műfajú művekben, a leírtak háttérében (Tarjag- micvot, bibliakommentár, stb.) – gyakran nagyon implicit formában elrejtve.
(3) Átmenet: értekező előszavak hagyományos műfajokhoz.
- Nyelvválasztás: tükrözi a mű pozicionálását.
A rabbinikus tudomány nyelvei (héber; néha arámi – v.ö. *Zohar*),
vs. az “egyetemes” tudomány nyelvei (irodalmi arab, Hochdeutsch, stb.),
vs. a nép nyelve (judeo-arab, jiddis, stb.).

A középkori zsidó filozófia néhány kulcsfigurája és műve

Szaadja gaon

- 882, Egyiptom – 942, Irak.
- 928-tól a szúrai akadémia feje.
- Költemények, halakhikus művek, bibliafordítás, nyelvészet, stb.: ld. többi előadás.
- Kalām filozófia (korai arab racionalizmus)
+ polémia a karaitákkal.
- *Kitāb al-Amānāt wa-al-I'tiqādāt / Szefer ha-emunot ve-ha-deot / Hit és tudás / Hittételek és vélemények könyve.*
- Héber fordítása: Jehuda ibn Tibbon, 1186.

Jehuda (Juda) ha-Levi

- 1075 előtt, Toledo vagy Tudela – 1141, Izrael földje.

Legenda: megérkezett Jeruzsálembe, megcsókolta a köveket, és egy lovas leszúrta.

- Andalúziai zsidó aranykor
- Költő (ld. Koltai Kornélia előadása a költészetéről), orvos, filozófus...
- Szoros barátság Abraham ibn Ezrával.

Élete végén Izrael földjére utazik: a vallásos cionizmus saját előképét látja benne.

- Kitâb al-Radd wa-'l-Dalîl fi 'l-Dîn al-Dhalîl (The Book of Refutation and Proof on the Despised Faith) = *Kuzari* (1140)
 - Dialógus-forma – v.ö. Platón dialógusai.
 - Bár kritikus a görög-arab filozófiával szemben (kalâm, arisztotelianizmus), mégis több elemét felhasználja.
 - Héber fordítás: Jehuda ibn Tibbon, stb. (de van elterjedt modern fordítás és más is).

Moses Maimonides

- Moses ben Maimon / RaMBaM
- Cordoba, Spanyolország 1135/8 – Fosztát, Egyiptom, 1204
- “A zsinagóga sasa”: Misna-kommentár, Széfer ha-micvot, Misne Tora, responsumok, levelek...
- *Dalālat al-Hā'irîn / Tévelygők útmutatója / More nevuchim*
- Arisztotelianizmus
- Héber fordítások: például
 - *Széfer ha-micvot*: Abraham ibn Ḥasdai, Mose ibn Tibbon, stb.
 - *Útmutató*: Smuel ben Juda ibn Tibbon (1204), Juda al-Ḥarizi, stb.

Középkori zsidó filozófia – néhány további név

- Jichak Jiszraeli (Észak-Afrika, kb. 855-kb. 955): neoplatonikus filozófia
- Spanyol zsidó aranykor a 11. században
 - Slomo ibn Gabirol (Avicbron, kb. 1021- kb. 1057)
 - Bahja ibn Paquda (11. sz. második fele): *Hovot ha-levavot* (A szív kötelességei)
- 13. századi Provence:
 - Levi ben Gersom / Gersonides (RaLBaG, 1288-1344):
Milhamot Hasem (Az Úr háborúi)
 - Jozsef Kaszpi (1279-1340?)
- Katalónia a 14. században:
 - Haszdai Crescas (kb. 1340-1410/11)
- (Ismét: az Ibn-Tibbon család és más fordítók jelentősége, hatásuk a héber filozófiai szókincs, de magának a zsidó filozófiának a fejlődésére is)

Filozófiából „Jewish thought”

Filozófia = a bölcsesség szeretete?

- V.ö. Turán Tamás előadása:

„Isten, mint akarat” = halákha (I. akarata szerinti életforma, stb.)

↔ „Isten, mint bölcsesség” = bibliakommentár (I. szavának megértése, stb.)
középkori filozófia (cél „a” bölcsesség)

- „A” bölcsesség megszerzése a középkorban = a világ és Isten megismerése
 - A kinyilatkoztatás, azaz a Biblia helyes értelmezése által
 - Filozófiai spekuláció (logikai úton történő bizonyítás) által
 - Tapasztalati úton (empíria – v.ö. kísérletes tudományok)
 - Misztikus élmény által

Filozófia = a bölcsesség szeretete?

- A bölcsesség megszerzése a középkorban = a világ és Isten megismerése
 - A kinyilatkoztatás, azaz a Biblia helyes értelmezése által
 - Filozófiai spekuláció (logikai úton történő bizonyítás) által
 - Tapasztalati úton (empíria – v.ö. kísérletes tudományok)
 - Misztikus élmény által
- Ismeretelmélet: a megismerés útjai hogyan viszonyulnak egymáshoz?
 - Szaadja: a hit (a helyes bibliaértelmezéssel megismerhető kinyilatkoztatott igazság) és a tudás (a logikailag helyes filozófiai-tudományos bizonyítás) ugyanoda vezet.
 - Maimonides: ha ellentmondás a kettő közt, rosszul értelmezzük a Bibliát.
 - Duplex veritas: a megismerés két útja nem feltétlenül vezet ugyanarra az igazságra.
 - Megj.: a középkorban nagyon kevés empirikus tudomány (kivéve: Gersonides).
 - Posztmodern: létezik igazság? A pozitivista tudomány kritikája. A vallás mint élmény.
 - Kabbala: a misztikus élmény keresése.

Joseph B. Soloveitchik (1903-1993)

- Litvániai Soloveitchik rabbi-dinasztia leszármazottja
- A neo-kantiánus Hermann Cohen tanítványa
- A (modern) ortodox *Yeshiva University* teológiai szemináriumának vezetője.
- *Tora u-madda* („Tóra és tudomány”)
 - Samson Raphael Hirsch (német neo-ortodoxia a 19. században)
 - magyar neológia és sokan mások
- *The Lonely Man of Faith; Halakhic Mind; Halakhic Man*
- Rudolf Otto és mások után:
 - Cognitive man -- tudományos megismerés.
 - Homo religiosus -- vallásos áhítat.
 - Halakhic man -- a halakha, mint a világ megismerésének harmadik útja. Prototípus: Maimonides.

Kabbala: a zsidó misztika

Mi a Kabbala? Több megközelítési lehetőség:

- A *Homo religiosus* útja a világ megismerése felé.
- Misztikus bibliaértelmezés. *Szod*: a Biblia egyik, t.i. misztikus értelmezési módszere (v.ö. PaRDeSZ= psat, remez, dras, szod), például betű- és számmisztikai technikák (*gematria, notarikon, temura*) révén.
- A későókori gnoszticizmus és a koraközépkorban az iszlámban is népszerű neoplatonikus filozófia elemeinek (emanációk és szefirák, kozmikus lélek, lélekvándorlás, stb.) átemelése a zsidó vallási gondolkodásba.

Zsidó misztika

- Késő-ókor: merkava-misztika, hékhalot-irodalom...
- Széfer Jecira (amorai vagy gaoni kor, Palesztina)
- Ḥaszidé Askenaz (13. század eleje, Németország)
- A Kabbala kezdetei a 13. századi Provence-ban. Nahmanides (Rabbi Mose ben Naḥman).
- Zóhár (főleg *Mose de Leon*, megh. 1305; de a hagyomány az i.sz. 2. században élt *Rabbi Simon bar Joḥai*-nak tulajdonítja)
- Luriánus kabbala a 16. századi Cfatban
 - Jichak Luria (Ari / Arizal, 1534-1572)
- Azóta is kabbalisták (szfaradiak, haszidok, mások)

Haszidizmus és muszár-mozgalom

Kelet-Európa a modernizmus hajnalán:

- Jisrael ben Eliezer Báál Sém Tov – a haszidizmus megalapítója (kb. 1700 – 1760, Lengyelország)
- Sok irányzat. Irodalmi tevékenység szempontjából legfontosabb:
 - Breszlavi Naḥman rabbi
 - Sneur Zalman Lyadi-ból (1745-1813), a Ḥabad haszidizmus megalapítója: *Tanja*.
 - Magyar vonatkozású érdekesség: *Szól a kakas már* (Taub Eizik Izsák nagykállói haszid rabbi hozzátold két verszakot, és ezáltal átértelmezi a magyar népdalt).

A litvis “ellenreakció”:

- Vilna gaon (Elija ben Slomo Zalman Kremer, 1720-1797)
- Jesiva-mozgalom, muszár-mozgalom
Volozsín-i Ḥajim 1749-1821, Israel Salanter 1810-1883.

További újkori zsidó szellemi irányzatok (ízelítő)

- Baruch / Benedictus (de) Spinoza (1632-1677)
- Moses Mendelssohn (1729-1786)
- Abraham Geiger (1810-1874) és a reformmozgalom
- Samson Raphael Hirsch (1808-1888) és a német neo-ortodoxia
- Joseph B. Soloveitchik (1903-1993), Yeshayahu Leibowitz (1903-1994) és a modern ortodoxia
- Martin Buber (1878-1965) és Franz Rosenzweig (1886-1929)
- Theodor Herzl (1860-1904) és a cionizmus
- Abraham Jichak Kook (1865-1935), Cvi Jehuda Kook (1891-1982) és a vallásos cionizmus
- Mordecai Kaplan (1881-1983) és az amerikai rekonstrukcionizmus
- Karl Marx? Sigmund Freud? Lukács György? – hol húzzuk meg a határt?

Jövő hétre

Következő órára olvasandó

Tudományok: természettudományok, nyelvészet, földrajz, historiográfia
(Előadó: Biró Tamás)

Olvasandó:

1. Pszeudo-Jozsef ben Gorion ha-Kohén: *Széfer Joszippon*. 1. fejezet, részlet
2. Rasi, ad Gen. 17:10-11, 23-24.
3. Mose Feinstein: *Igrot Mose*, Orach Chaim 4:17 és 5:7 (Bíró Tamás ford.)

+ Március 25, 14.00: *Ronit Nikolsky előadása/szövegolvasása a Toszeftáról.*

Nevek, címek, fogalmak a vizsgára ezen a héten

(Elvárás: egy-két mondatos meghatározás, időben (kb. évszázadra) el tudni helyezni; a Stemberger-könyvből tanulni + Encyclopedia Judaicában és máshol utánanézni.)

- Szaadja (Szádja) gaon
- Jehuda ha-Levi
- Moses Maimonides (RaMBaM)
- Alexandriai Philón
- Ibn Tibbon család
- Kabbala
 - *Zohár*
- Bál Sém Tov
- Vilna Gaon
- Moses Mendelssohn
- *Széfer ha-emunot ve-ha-deot / Hit és tudás*
- *Kuzári*
- *More nevukhim / Tévelygők útmutatója*
- Rabbi Levi ben Gersom / Gersonides
- Nahmanides (r. Mose ben Naḥman)
- *Széfer jecira*
- Jichak Luria (*Arizal*) és a luriánus kabbala
- haszidizmus
- muszár-mozgalom
- Martin Buber

Viszlát jövő szerdán!